

Kazalo

PREDGOVOR	5
JANKO PRUNK SLOVENCİ V DUNAJSKEM PARLAMENTU (1848–1918)	9
JANKO PRUNK SLOVENSKA PARLAMENTARNA IZKUŠNJA V PRVI JUGOSLAVIJI (1918–1941)	81
JANKO PRUNK SLOVENCİ V RIMSKEM PARLAMENTU	131
JANKO PRUNK POIZKUS »SLOVENSKEGA PARLAMENTARIZMA« MED DRUGO SVETOVNO VOJNO.....	141
CIRILA TOPLAK OBDOBJE OD KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE DO JUGOSLOVANSKE USTAVE LETA 1974	151
JANKO PRUNK SLOVENSKI PARLAMENTARIZEM V DEMOKRATIČNI SLOVENIJI (1990–2000)	219
Literatura	319
Viri	323

P R E D G O V O R

Parlamentarizem je v najširšem smislu racionalno oblikovan sistem za prevajanje interesov civilne družbe na področje države, kjer poteka merjenje moči v preglednem parlamentarnem okolju in sprejemanje zavezujočih odločitev v demokratično oblikovanih postopkih. Pomeni pa hkrati tudi ustrezno kulturo aktivnega sodelovanja državljanov v političnem življenju v modernih, kompleksnih in hitro razvijajočih se državah. To sodelovanje naj ne bi bilo le formalno, ampak tudi vsebinsko, za kar so potrebne določene demokratične predpostavke. Zgodovinsko je parlamentarizem rezultat liberalnodemokratičnih teženj po nadzoru oblasti s pomočjo predstavniških teles. Podlago za njegov razvoj sta omogočili ločitev cerkvene in posvetne oblasti in utrditev zamisli o ljudstvu kot edinem nosilcu suverenosti. Ta predpostavlja, da je oblast odvisna od strinjanja s strani vladanih – tisto oblast, ki ne spoštuje naravnih in prirojenih pravic državljanov, lahko državljanji odstavijo in postavijo novo, kot je že leta 1690 zapisal J. Locke (kar so Angleži dejansko do takrat že storili, ameriški in francoski revolucionarji pa nato konec 18. stoletja). Parlament kot predstavnik suverena ljudstva ima najpomembnejšo, to je zakonodajno oblast, od nje sta ločeni izvršna in sodna, kar je za Lockejem leta 1748 poudaril Montesquieu.

Razvoj evropskega parlamentarizma kaže, da je bil ta hitrejši v državah, ki so bile gospodarsko naprednejše in v katerih so se zgodaj uveljavljale pravice do osebne svobode, svobode mišljenja in govora ter združevanja. Na drugi strani je očitno, da so imeli manjši narodi, ki so živeli v okviru večjih držav, za postavljanje svojih zahtev kljub parlamentarni ureditvi le malo možnosti. V avstrijskih deželah je šele leto 1848 prineslo obljubo o demokratičnem parlamentarnem življenju, ki bi upoštevalo načelo svobode posameznika in enakopravnost narodov. Vendar je avstrijski parlamentarizem obstajal le v omejeni obliki, saj vlade niso bile

odvisne od parlamenta, ampak od monarha. Tudi volilna pravica je bila omejena na različne načine, splošna in enaka je postala v glavnem šele pred prvo svetovno vojno. Slovenci smo si sicer lahko od leta 1861 (oz. od leta 1867, ko so bili uveljavljeni temeljni zakoni, ki so sestavljali avstrijsko ustavo) pridobivali določene parlamentarne izkušnje, vendar pa nam je vrsta okoliščin preprečevala, da bi uresničili glavni politični cilj iz leta 1848, to je združitev celotnega »politiško razkropljenega naroda« v eni, upravno-politično samostojni enoti, združeni Sloveniji. Neizpolnjene so ostale tudi druge zahteve, npr. zahteva po slovenski univerzi. V deželnih zborih, predvsem pa v avstrijskem parlamentu (dejansko v njegovem spodnjem domu), smo lahko s pretehtano politiko, izkoriščanjem priložnosti ali občasnim povezovanjem z drugimi poslanci pridobivali le manjše ugodnosti. Tako imenovana Majniška deklaracija je dejansko največji uspeh parlamentarnega delovanja Slovencev v okviru avstrijske monarhije, vendar njene zahteve v avstrijskem parlamentu ni bilo mogoče uresničiti.

Ideal zedinjene Slovenije je lahko za kratek čas zaživel s slovensko samoodločbo in osamosvojitvijo 29. oktobra 1918, ko smo Slovenci dosegli nacionalno državnost v okviru skupne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tej republikanski državi mednarodne okoliščine niso bile naklonjene, zato smo morali Slovenci izbrati združitev s Kraljevino Srbijo v novo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, kar je bila racionalna, ne pa najboljša rešitev. V tej kraljevini je bila sicer združena večina slovenskega naroda, vendar je izrazit centralizem dušil slovenske, pa tudi druge zahteve po avtonomiji in federalizmu. Unitarizem in prevlada srbskega elementa sta sprožala nova nacionalna nasprotja, ki se niso mogla razreševati v okviru ustavno določenega parlamentarizma, ki ga je nato tako ali tako končala kraljeva diktatura leta 1929. Takšen razvoj v avtoritarno vladavino sicer spominja na skoraj sočasno dogajanje v nekaterih drugih državah srednje Evrope, kjer parlamentarizem prav tako ni imel dolge tradicije, vendar je prišlo do poskusa njegove obnove. Z novo, oktroyirano ustavo se leta 1931 začne v Jugoslaviji novo obdobje omejenega parlamentarizma. Novi jugoslovanski parlament nima prave legitimnosti, politični »inženiring« dvora, strankarska taktiziranja in dogajanja v njem

pa so v bistvu prispevala k upadanju ugleda parlamenta kot institucije, kar so lahko kasneje dobro izkoristile politične sile, ki so se zavzemale za njegovo popolno odpravo.

Obdobje druge svetovne vojne in sovražna okupacija slovenskega ozemlja sta preprečila razvoj demokratičnega parlamentarizma, med vojno pa je prišlo tudi do usodne razdvojitve Slovencev. Partizanska stran je leta 1943 na kočevskem zboru oblikovala Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOO) in se zavzela za vstop Slovenije v novo Jugoslavijo, protirevolucionarna in protipartizanska stran pa je sklicala zbor svojih zastopnikov tik pred koncem vojne v Ljubljani in zagovarjala predvojno ureditev, čeprav z dodatkom federalizma. Prva poveljna slovenska (ustavodajna) skupščina, izvoljena oktobra 1946 na volitvah, na katerih je z veliko večino zmagala lista OF, ki je delovala pod vodstvom Komunistične partije, je naslednica SNOO, vendar uveljavljenega skupščinskega sistema po vzoru Sovjetske zveze ne moremo primerjati z demokratičnim parlamentarizmom. Značilnost novega obdobja je bilo izrivanje klasičnih človekovih pravic in neizprosni boj proti nasprotnikom ter onemogočanje vsakršne opozicije. Zagate novega sistema z interesnim pluralizmom so ideološki voditelji skušali reševati z vključevanjem interesov posameznih funkcionalnih področij. Treba pa je reči, da so poveljne slovenske skupščine v jugoslovanski federaciji vendarle izražale suverenost slovenskega narodnega predstavništva, kar se je ne nazadnje pokazalo konec 80. let s sprejemom 82 amandmajev k slovenski ustavi, ki so ponovno poudarili pravico do samoodločbe in vzpostavili klasične politične in druge pravice. Funkcije pravega slovenskega parlamenta začne opravljati šele prva demokratična slovenska skupščina, izvoljena na večstrankarskih volitvah leta 1990, na katerih so zmagale stranke, združene v Demos. Ista skupščina je leta 1991 sprejela tudi novo, povsem samostojno ustavo, katere prvi del so prirojene in neodtujljive pravice – s tem se začne nova slovenska parlamentarna zgodovina. V petnajstih letih se je slovenski parlamentarizem učil prvih korakov, nabiral izkušnje v raznorodnih koalicijah ter dosegel velike uspehe pri modernizaciji slovenske družbe, vključevanju v Evropsko unijo itd.

Rekli bi torej lahko, da imamo Slovenci razmeroma dolgo parlamentarno izkušnjo, čeprav smo se v svoji zgodovini srečevali z zelo različnimi omejenimi, okrnjenimi ali nepopolnimi oblikami parlamentarizma v bolj ali manj centraliziranih državah, kjer so prevladovali interesi večjih narodov, pa tudi z raznimi protiparlamentarnimi projekti in oblikami predstavnštva, ki so bile v nasprotju z načeli demokratičnega parlamentarizma. Šele najnovejše, sicer kratko obdobje samostojne državnosti nam je omogočilo uresničiti parlamentarizem v dejanskem pomenu, čeprav z nekaterimi posebnostmi. V tem kratkem obdobju slovenskega parlamentarizma se je spremenil tudi način delovanja slovenskega parlamenta, saj smo izvrševanje dela suverenih pravic leta 2004 prenesli na Evropsko unijo, kar pomeni, da vlada, ki je izvoljena v Državnem zboru Republike Slovenije (sicer pa državni zbor prek nje), v vseh pomembnih vprašanjih sodeluje v procesih odločanja na ravni Evropske unije. Pričujoče delo skuša prikazati posebnosti razvoja in okoliščine, v katerih se je razvijal slovenski parlamentarizem v približno 150-letnem obdobju, ter različne vplive nanj, s tem pa opozarja tudi na nove okoliščine (skupnega) oblikovanja evropskih politik, ki nanj nedvomno že močno vplivajo, pri čemer na novo vzpostavljena slovenska suverenost vendarle ostaja njegov bistveni element.

Drago Zajc,
26. februarja 2006

SLOVENCİ V DUNAJSKEM PARLAMENTU (1848–1918)

Parlament je najvišji suvereni predstavniški oblastni organ ljudstva, naroda oz. države, ki se je v evropski civilizaciji in politični kulturi postopoma uveljavil z ljudsko suverenostjo.¹ S parlamentom je najtesneje povezana demokracija, kajti parlament po pravilu izvoli ljudstvo. V posameznih evropskih državah uporabljajo za parlament različna imena, pa tudi tradicijo imajo različno.² Najstarejša, še iz srednjega veka, je tradicija angleškega parlamenta, kjer je bil parlament predstavništvo privilegiranih razredov. Zastopstvo suverenega ljudstva je postal šele v angleški meščanski revoluciji v 17. stoletju, čeprav je obdržal še tudi mnoge elemente nedemokratskega zastopstva aristokracije.³ Evropska demokratična parlamentarna tradicija bolj temelji v demokratičnem parlamentu, kakršen je nastal v francoski revoluciji konec 18. stoletja in v razvoju liberalne demokracije v Franciji v prvi polovici 19. stoletja.⁴

Kot parlament se včasih poimenujejo tudi razni pokrajinski zbori ali zastopstva, ki opravljajo določeno zastopniško politično vlogo oziroma predstavljajo neko avtonomijo, niso pa suvereni organi oblasti.

V slovenski jezikovni rabi in v slovenskem zgodovinskem prostoru je uporaba pojma parlament identična s francoskim liberalnim pojmom za suveren državni zbor, opisan pod opombo 1 in 2.

¹ Lexikon der Politik, Hrsg. Von Dieter Nohlen, Böhlau Verlag, München 1998, Bd 7. Politische Begriffe, str. 450.

² A New Handbook of Political Science (edit by E. Godin and Hans Dieter Klingeman, Oxford, 1996, str. 377–378 in 378–388. International Encyclopedia of the Social Sciences, vol. 11. Macmillan Ed. 1968, str. 419–420).

³ Kot opomba 1 in 2.

⁴ Kot opomba 1 n 2.

Le tu in tam se v slovenščini in v Sloveniji pogojno evfemistično uporablja beseda deželni parlament za nesuverene deželne zборе slovenskih dežel pod Avstrijo. V takšnem smislu je uporabljen izraz parlament tudi za ljubljansko in mariborsko pokrajinsko skupščino v letih 1927/28.⁵

Če izhajamo iz teh definicij, poteka razvoj pravega slovenskega parlamentarizma šele zadnjih 14 let v demokratični samostojni slovenski državi. Toda zgodovinsko izkušnjo s parlamentom in parlamentarizmom imamo Slovenci kar od ustanovitve takšne ustanove v revolucionarnem letu 1848 v habsburški monarhiji.⁶

Slovenci lahko tako govorimo o dolgoletni parlamentarni tradiciji in izkušnji, kajti sodelovali smo v tako imenitnih parlamentih, kot sta bila frankfurtski leta 1848 ter dunajski istega leta in od leta 1861 do konca habsburške monarhije leta 1918. Med obema vojnama so Slovenci, državnopolitično razkosani na štiri države, pošiljali svoje poslance v jugoslovanski parlament (večino svojega naroda) in v letih 1921–1928 v rimski parlament (primorski Slovenci). Koroškim Slovencem ni uspelo nikoli izvoliti poslanca v parlament prve avstrijske republike na Dunaju, so pa imeli svoje narodne zastopnike v koroškem deželnem zboru v Celovcu.

Vojno obdobje in sovražna okupacija sta v Sloveniji onemogočala razvoj in obstoj parlamentarizma. Partizanski odporiški Slovenski narodnoosvobodilni svet, izvoljen na partizanskem zboru v Kočevju 3. oktobra 1943, lahko samo zelo pogojno imenujemo nekakšen slovenski parlament, ker je predstavljal le partizanski del slovenskega naroda in ni bil izvoljen demokratično. Isto in še bolj velja to za tako imenovani slovenski parlament – zbor protipartizanskih in protirevolucionarnih zastopnikov 3. maja 1945 na Taboru v Ljubljani.

V povojnem obdobju so od leta 1945 Slovenci volili in pošiljali svoje poslance v beograjski parlament (v Zvezno ljudsko skupščino) in v republiški parlament v Ljubljani (Republiška ljudska skupščina), ki je imel nekaj elementov suverenega slovenskega

⁵ Dober podroben zgodovinski prikaz obeh pokrajinskih skupščin je napisal Mirko Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1928*, Ljubljana, 2000.

⁶ Janko Prunk, *Kratka zgodovina Slovenije*, Ljubljana, 1998.

narodnega predstavnštva (znotraj federacije). Toda zaradi komunističnega sistema, ki je v bistvu negiral demokratični meščanski parlamentarizem s prevlado delavskega razreda in njegove avantgarde, tudi ta parlamentarizem samo pogojno vrednotimo kot pravi parlamentarizem, čeprav je v komunističnem obdobju parlament (skupščina) formalno odločal o zakonodaji.

Zgodovinski prikaz slovenskega parlamentarizma oz. parlamentarne izkušnje je najbolje začeti v revolucionarnem prelomnem letu evropske in slovenske zgodovine leta 1848. Seveda je že pred tem nekaj protopojavov in pojmov parlamenta. Tako bi morda nekateri navdušeni Slovenci želeli odločanje na skupščinah in dejanji ustoličevanja v starokarantanski družbi označiti za začetek slovenskega parlamentarizma, kar je mogoče sprejeti samo zelo pogojno simbolično. Tudi stanovska deželna zastopstva – deželni stanovi, izoblikovani v začetku novega veka, ne morejo šteti za začetke parlamentarne tradicije. Po svojem bistvu zastopstvo fevdalnih stanov, razširjenih z zastopniki mest, brez zakonodajnih pravic, nima nič skupnega z modernim parlamentarizmom.⁷

Z imenom parlamenta oz. kar parlamenta Slovenske marke (parlamento de la Sciavonja) so v Beneški republiki od konca srednjega veka imenovali skupni svet obeh do neke mere avtonomnih zastopstev – bank velikih županij (Landerske in Mjersinske) beneških Slovencev.⁸

Za Slovence je revolucionarno leto 1848 izjemnega pomena. Konec je bilo tisočletnega fevdalizma, v katerem je bilo slovensko ljudstvo bolj ali manj brez lastnih višjih socialnih slojev in tako brez lastne politike v tedanjem fevdalnem pomenu. Napočili sta državljanska svoboda in pravna ljudska enakopravnost. Že sodobnikom je bilo jasno, da je to izjemen čas, prava zgodovinska prelomnica. Tako je Matija Majar Ziljski leta 1848, eden najpomembnejših Slovencev, v članku v Novicah ocenjeval, da »tako

⁷ Sergej Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 2. izdaja, Ljubljana 1996, str. 197, 279, 366 in naslednje; Vasko Simoniti, *Teritorialna država: nasprotje in povezanost med deželo in vladarjem*. V knjigi *Od sanj do resničnosti. Razvoj slovenske državnosti*, izdal Arhiv Republike Slovenije (ur. France Dolinar), Ljubljana, 2001, str. 29–30.

⁸ S. Vilfan, str. 3, 4.

imenitnega časa za vse Slovence še ni bilo odkar sonce sije in sam Bog ve, ali kdaj kaj takega za Slovence bode«. Opozarjal je, da je samo nekaj tednov časa in da ga Slovenci ne smejo zamuditi. »Ako nič ne poželimo in ali ako poželimo kaj škodljivega, tedaj je za naš narod grob že izkopan.« Jasno je povedal, za kaj se morajo Slovenci zavzeti: »Zdaj ne samo da smemo, temveč mi moramo odkritoserčno vse govoriti in povedati, kar za svoj narod – svoje Slovence na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, Goriškem in v Istri in sicer po vseh slovenskih deželah želimo. Zdaj se more začeti sreča našega naroda, zdaj moramo stopiti kakor sloboden narod med druge slobodne narode – mi vsim slobodnim narodom enaki ... Vsaki v svoji deželi doma živi kakor mu drago in ljubo: Nemec po nemško, Italijan po italijansko, Voger po vogersko. Mi Slovani pa tudi trdno z vso močjo od vsih terjamo, da nas puste doma po našim živeti: Slovence po slovensko ... Najimenitnejša stvar, ki jo pak bomo terjali je, da bode nam slobodno, da moremo v Sloveniji kadarkoli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik.«⁹

Majar pa ni razmišljal samo o narodnih pravicah, ampak tudi o novi socialni in politični ureditvi, o konstituciji in parlamentarizmu, za katerega še ni imel pravega imena. Imenoval ga je enostavno »velik – veličasten zbor« na Dunaju, ki bo kraj skoraj popolne svobode, ki bo odkritoserčno predstavljal ljudsko voljo, kjer se bodo poslušali naši predstavniki – kar bodo rekli, »to bo veljalo za nas«.¹⁰ Majar je povedal, da so slovenske želje enake željam drugih narodov monarhije, »kot so svobodne ureditve občin, primerno zastopstvo stanov, odveza desetine in tlake, oboževanje ljudstva, javen in usten postopek na sodišču, odgovornost vseh in tudi najvišjih državnih uradnikov, svoboda veroizpovedi, govora, učenja, tiska, pravica do združevanja in peticij, osebna svoboda itd.«¹¹

Slovenci so si dali duška v revoluciji, zlasti kmetje na podeželju so vdiral na graščine ter zažigali urbarialne knjige ter podirali

⁹ Stane Granda, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo, Ljubljana, 1999, str. 48.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ S. Granda, Prva odločitev, str. 34.

mitnice. Po številnih mestih in trgih so ustanavljali narodno gardo, ki naj bi sicer skrbela za red in varnost, toda bila je novum svobodne državljanske volje in iniciative, ta pa ni bila vedno po godu stari oblasti, ki je bila še vedno močna.¹²

Mesec dni je po vsej monarhiji odmevalo veselje nad izbojevanost svobodo in obljubljeni ustavo. V slovenskih deželah so se javljali ljudje, ki so se zahvaljevali revolucionarnim Dunajčanom, hvalili bratstvo med avstrijskimi narodi, in kot že omenjeno, terjali narodne pravice za Slovence. »A kmalu je minila pijanost in treba je bilo misliti na novo zgradbo države; dejanske razmere so kmalu pokazale svojo moč. Zbudil se je narodni čut z vso silo, najprej pri mogočnih narodih; ko pa so le-ti se lotili nove osnove države po svojem kopitu, ne da bi jemali ozir na inojezične svoje sodeželane v smislu narodne ravnopravnosti, temveč v smislu najstrožjega zgodovinskega narodno supremacijo menda potrjujočega prava, prisilili so takoj narode, da so se postavili na ravno tako stališče in zahtevali, da se osnuje država poleg liberalnega načela na podlagi narodne ravnopravnosti: dokler narodna skupina ni svobodna, v narodnih zadevah samostalna, dotlej ni uresničeno načelo svobode tudi pojedincu. Ko so Nemci resno jeli graditi zedinjeno Nemčijo, morali so se jim upreti Čehi in Slovenci.«¹³

Od sredine aprila 1848 so Slovenci na več krajih izoblikovali svoje zahteve po zedinjenju vseh dežel, v katerih bivajo Slovenci, v skupno deželo z imenom Slovenija, ki bi s svojim deželnim zborom uživala določeno narodno avtonomijo znotraj avstrijske države. V zedinjeni Sloveniji naj bi imel slovenski jezik enake pravice kot nemški v nemških in italijanski v italijanskih, so zahtevali. Najbolj jasno sta te zahteve določevala programa Matije Majarja Ziljskega in društva Slovenija na Dunaju.¹⁴ Dunajski Slovenci so v tiskanem letaku zahtevali:

»1. Da se politiško razkropljeni narod Slovencev na Kranjskem, Štajerskem, Primorskem in Koroškem, kakor eden narod v eno

¹² Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje, 1928–1939, str. 656 do 712.

¹³ Josip Apih, *Slovenci in 1848. leto*, Ljubljana, 1888, str. 64.

¹⁴ J. Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 53–59.

kraljestvo z imenom Slovenija zedini in da ima zase svoj deželni zbor.

2. Da ima slovenski jezik v Sloveniji popolnoma enake pravice kot nemški v nemških deželah in da bode naši volji prepuščeno, kdaj in kako hočemo slovenski jezik v pisarnice in šole vpeljati.
3. Da bode naša Slovenija obstojni del avstrijskega in ne nemškega cesarstva.«¹⁵

Kljub takšnemu v glavnem odklonilnemu stališču slovenskih narodnih voditeljev je avstrijska oblast v maju 1848 v slovenskih deželah in tudi v ostalih avstrijskih (razen Češke) izvedla volitve v frankfurtski parlament. Volilno pravico so imeli vsi polnoletni državljani, kar je bila revolucionarna pridobitev marčne revolucije. Dejansko pa je bila le omejena z izrazom »samostojni državljani«, ki je izključeval posle in tudi tiste brez domicila. Petdeset tisoč volivcev je volilo enega poslanca. Dežele so bile razdeljene v volilne okraje in volilo se je posredno prek volilnih mož, ki so jih izvolili v okraju.¹⁶ Volitve so bile izvedene v precejšnji zmešnjavi. Slovenska protifrankfurtska propaganda je že imela svoj učinek. Udeležba na volitvah volilnih mož je bila majhna, po nekaterih okrajih neznatna, samo nekajodstotna. Za volilne može je bilo izvoljenih največ premožnejših meščanov, na podeželju pa večji kmetje.¹⁷ V nekaterih okrajih so kmetje celo s silo preprečili volitve: v okraju Celje, Laško, delih ptujskega okraja in ponekod na Koroškem. Na Dolenjskem so na primer izvolili le polovico volilnih mož.¹⁸ Ponekod so nato volilni možje odklonili izvolitev poslancev (Ptuj, Kranj). Za poslance so bili izvoljeni pretežno pravniki, sodniki in advokati, nekaj profesorjev in fevdalnih veleposestnikov. Volivci s slovenskega ozemlja so lahko izvolili skoraj

¹⁵ Program je v faksimilu objavljen v J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, str. 785.

¹⁶ Vasilij Melik, Frankfurtske volitve na Slovenskem. Zgodovinski časopis 2–3/1948/49, str. 75–77.

¹⁷ Prav tam, str. 86–87.

¹⁸ Prav tam, str. 93, 98.

20 poslancev, česar pa niso izkoristili v celoti. Po nacionalni opredelitvi so bili poslanci zvečine Nemci, nekaj sploh tujcev z Dunaja in iz Gradca (npr. za sevniški okraj graški odvetnik dr. Titus Mareck). Slovenci so bili v manjšini (sodnik Laschan iz Novega mesta), ker so Frankfurt odklanjali.

Delovanja poslancev s slovenskega ozemlja v frankfurtskem parlamentu ni še nihče preučil, bila pa bi to zanimiva raziskava o sodelovanju v tej tako eminentni demokratični politični združbi. Med poslanci s slovenskega ozemlja so bili privrženci različnih smeri, vendar so bili liberalni ljudje z desnega krila v večini. Izraziti levičarji so bili le trije: poslanec šentandraškega okraja Dunajčan Max Gritzner, iz sevniškega Titus Mareck in iz glinškega Guido Pattai iz Gradca. Poslanci s slovenskega ozemlja, kolikor je znano, svojega dela v Frankfurtu niso jemali preveč resno, saj s svojim avstrijskim duhom in s svojim odporom do vsake močnejše in enovitejše Nemčije v Frankfurt niti niso prav spadali in so zato odstopali.¹⁹ Nasprotno pa je septembra odstopil vneti zagovornik Frankfurta, grof Anton Aleksander Auersperg, poslanec ljubljanskega okraja, z obrazložitvijo, da njegovi volivci ne podpirajo njegove usmeritve. Grof A. A. Auersperg, bolj znan kot pesnik Anastazij Grün, je bil spomladi in poleti 1848, še po volitvah, najbolj poznan in najbolj vnet zagovornik slovenske vključitve v frankfurtsko Nemčijo, v kateri je videl vso zahodno polovico avstrijske države. Dobrikal se je Slovincem, da bosta njihova narodna prihodnost in osebna svoboda najboljše zavarovani v združeni Nemčiji, ker da »Nemčija ni nikdar ponemčevala s silo« in pomeni najboljšo obrambo pred ruskim jarmom in rusko knuto. Slovincem je obljubljal možnost uveljavljanja njihovih narodnih pravic v frankfurtskem parlamentu. Zagotavljal je, »da bodo Slovenci lahko sodelovali pri izdelavi frankfurtske ustave«. »Ako pa bi se, česar Bog ne daj, v Frankfurtu vam in vaši narodnosti in vsim pravicam godila pravica, potem je tam šele pravi kraj, da vpričo vse Evrope izrečete svoj prosved in da se zabeleži, da ako hočete, smete potem celo izstopiti krepko in dostojno.«²⁰

¹⁹ Prav tam, str. 112.

²⁰ Po J. Apihu, Slovenci v 1848. letu, str. 99.

Ali bi si ta zadnji del njegove ponudbe v najbolj drznem smislu mogli razlagati kar kot zagotavljanje pravice do samoodločbe, vključujoč pravico do odcepitev?

Slovenskih narodnozavednih politikov tudi takšne ponudbe niso prepričale. Označili so jih za zelo nejasne, nekonkretne in v danem medsebojnem razmerju (med 600 frankfurtskih poslancev le 20 slovenskih) nerealne. Najbolj jasno mu je odgovoril pravnik dr. Josip Kranjec, ki se je v svojih člankih odlikoval v posebno močni dialektiki nemškega vprašanja: »Kdor pravi, da morejo Slovenci zgolj pod varstvom nemškim rešiti svojo mlado svobodo, tisti trdi, da naj se iz strahu pred smrtjo sami umore.«²¹ Kranjec poudarja, da Slovenci tega nočejo. Nato še razloži, da Nemčija, oblikovana na narodni podlagi, izključuje nenemške deležnike; za zedinjenje na politični podlagi pa ni treba, da bi se izvršilo pod nemško zastavo.²²

Precej drugače je bilo z mesec dni poznejšimi volitvami v državni zbor na Dunaju. Čeprav je tudi tu prihajalo do abstinence in bojkota pri volitvah volilnih mož, je bila ta manjša. Tu so se kmetje že zavedali, da volijo zase, da se bo na Dunaju sklepalo tudi o zadevah, ki se tičejo njihovega položaja, to je o zemljiški odvezi. Zato so pri teh volitvah v mnogih okrajih zahtevali, da jih kot poslanec zastopa kdo izmed njih – kmet.

Podlago za državnozbornske volitve je dala avstrijska aprilaska ustava, ki jo je izdelala uradniška vlada, je pa vseeno imela nekaj bistvenih liberalnodemokratskih elementov, ki so bili rezultat revolucionarnega vrenja na Dunaju in po vsej državi. Uzakonjena je bila splošna volilna pravica, tako kot za Frankfurt. Državni zbor naj bi imel le en sam demokratično izvoljen dom in ta bi imel atribute zakonodajne suverenosti. Zakon je določal enega poslanca na petdeset tisoč prebivalcev, tako je na slovenske dežele prišlo več kot 20 poslancev.

Slovenski politični voditelji, duhovniki, posvetna inteligenca ter predstavniki drobne in srednje buržoazije so sprejeli razpis z velikim navdušenjem. Od državnega zbora so pričakovali rešitev

²¹ Prav tam, str. 130.

²² Prav tam.

najbolj žgočih vprašanj in so imeli zato volitve za posebej odgovorno zadevo.²³

Celjske novine, zelo radikalno liberalne usmeritve, so pred volitvami objavile članek, kakšen naj bi bil idealni poslanec. Zahteve so bile postavljene visoko: to je človek, ki temeljito pozna ljudi, ki ni služabnik cesarja, ampak ljudstva, ki ima ljudstvu nedostopno modrost, učenost in velikodušnost.²⁴

V začetku junija je društvo Slovenija na temelju pisem, ki jih je prejelo z raznih koncev Slovenije, pretehtalo in sestavilo seznam kandidatov za državni zbor. Ta seznam so poslali v Ljubljano s prošnjo, naj ga nemudoma objavijo v novicah in v *Laibacher Zeitung* in naj se izvodi pošljejo vsem uglednim Slovencem po vseh slovenskih okrajih. Kandidate so nato predlagali ljudje po okrajih in jih prijaviли sodišču. Bila pa je težava, ker so bili kmetje zelo nezaupljivi do meščanskih kandidatov in so velikokrat zahtevali, da se izvolijo ljudje njihovega stanu, ki najbolj razumejo njihove potrebe. Da so kmetje takšnega kandidata sprejeli, je bilo potrebno veliko prepričevanja o tem, da mora biti poslanec izobražen in da mora dobro obvladati nemščino, da bo lahko nastopal v državnem zboru. Nekaj od ljudstva predlaganih kandidatov kandidature ni sprejelo (npr. dr. Janez Bleiweiss, verjetno iz previdnosti ali pa ni hotel zapustiti vplivnega položaja urednika *Novic*). Kandidaturo je odklonil tudi celjski poštar Vinko Gurnik, tedaj nekakšen slovenski prvak na Spodnjem Štajerskem, ki se je skliceval na zaposlenost v štajerskem deželnem zboru.²⁵

Zgodovinar Apih je ocenjeval, da so bile to volitve, ki so potekale demokratično, brez vladnega vplivanja. Kmetje so kandidate volili po svojem osebnem odnosu do kandidata, ne glede na njegovo narodnost. Tako so v večinsko nemškem okraju Šent Andraž na Koroškem izvolili Slovenca, J. Raka, ne pa Nemca, graščaka A. von Wolfsburga.²⁶

²³ Ljuba A. Validova, Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848, *Zgodovinski časopis* 40 – 1986, št. 4, str. 433.

²⁴ Prav tam, str. 434.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

Vsega skupaj je bilo izvoljenih 17 poslancev, po številu slovenskega prebivalstva bi jih moralo biti 21. Za poslance so bili med vidnimi Slovenci tistega časa izvoljeni Mihael Ambrož, pravnik, ki je leta 1848 napisal prvo kmečko pritožbo na Dunaj v slovenščini. Kandidiral je kar v treh kranjskih okrajih, za poslanca pa je bil potrjen v radovljiškem. V Slovenskih goricah je bil izvoljen znameniti slavist dr. Fran Miklošič, v Slovenj Gradcu pravnik, eden vodilnih članov graške Slovenije, dr. Josip Kranjec, ki je bil znan po svojih protifrankfurtskih nastopih. Ljubljana je izvolila uglednega izobraženega advokata dr. Mateja Kavčiča, Postojna doktorja filozofije in prava, sodnega adjunkta dr. Karla Ulepiča. V okraju Tržaška okolica so izvolili Antona Černeta, odločnega branilca kmečkih interesov, v Gorici pa njegovega brata, veleposestnika Jožefa Černeta.

Izvoljenih je bilo tudi nekaj uglednih kmetov: Matija Grašič v Novem mestu, Jurij Gajer na Mirni, Valentin Štrcin v Kamniku, Karl Šturm v Konjicah, Matija Županec na Ptuju.²⁷ Zgodovinar Fran Zwitter ocenjuje, da je bila med izvoljenimi polovica izrazitih Slovencev, drugi pa so bili v nacionalnem oziru indiferentni.²⁸ Drugi zgodovinar, Dragotin Lončar, pa je že pred prvo svetovno vojno v svoji znameniti knjižici *Politično življenje Slovencev v 19. stoletju* to slovensko zastopstvo označil za najboljše v vsej dobi avstrijskega parlamentarizma.

Zastopniki iz slovenskih dežel so bili v državnem zboru nadpovprečno dejavni, razpravljali so in dajali predloge glede mnogotere zakonske problematike. Opredeljevali so se zelo svobodno, individualno, za liberalno večino ali za demokratično levico. Večino v tem prvem avstrijskem ali pravno cislajtanskem državnem zboru so imeli Slovani, toda zelo pičlo. V ogromni večini so bili liberalci oz. »svobodnjaki«, kot jih imenuje Josip Apih,²⁹ ob njih je bila skrita manjšina poslancev predmarčnega duha in častilcev Metternichovega sistema. Znamenito je bilo tudi ogromno število kmetijskih poslancev, malodane četrtnina vsega zbora.³⁰

²⁷ Prav tam, str. 436–437.

²⁸ Fran Zwitter, Slovenski politični preporod 19. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. *Zgodovinski časopis* 18/1964, str. 102.

²⁹ J. Apih, Slovenci, str. 178.

Zbor je imel levico, center in desnico, kakor v starejših evropskih parlamentih. Na levici so bili večinoma Nemci in Poljaki, med njimi tudi nekateri Slovenci. Levica je zagovarjala avstrijsko podreditev Frankfurtu, zato je že takoj na začetku zbudila sum Slovanov, ki so v tem programu videli razpad Avstrije. Levica je imela zaslombo v dunajski univerzitetni avli.³¹ Center je bil navadna parlamentarna dvoživka. V njem so sedeli nemški poslanci iz nemških zgodovinskih dežel. Bili so protifrankfurtovci, avstrijski centralisti, nasprotovali so federalizmu Poljakov in Čehov, državni ustroj so bili voljni samo malenkostno popraviti. K njim je mogoče šteti npr. grofe Stadiona, Wildnerja in Pillersdorfa ter še nekatere.³² Na desnici je bil glavni štab slovanske večine in jedro so bili češki poslanci Palacky, Rieger, Bruner, Hauliček, Havelka itd. Imeli so najodločnejši federativni in demokratični program, v svobodomiselstvu pa so presegali vse demokrate v zboru. Bili so steber protifrankfurtovcev in mnogokrat so se jim pridružili poslanci centra. Z njimi je največkrat potegnila večina slovenskih poslancev: Kranjec, Doljak, Černe.³³

Takoj ob otvoritvi državnega zbora so Poljaki postavili zahtevo po prevajanju nemščine v poljski jezik, ker mnogi Poljaki ne razumejo nemščine. Po burni razpravi so se zedinili, da naj bo občevelni jezik v parlamentu nemščina.³⁴ Na začetku zasedanja sta bili ključni vprašanji zemljiška odveza in ustava. Do obeh so se opredeljevali tudi Slovenci. Podprli so načelni preprosti predlog Hansa Kudliča, mladega pravnika iz Šlezije, tlačanskega sina, ki se je glasil, da je »odslej odpravljeno podložništvo z vsemi izviraječimi pravicami in dolžnostmi, s tem pridržkom, da se določi, ali z odškodnino ali brez«. Ta zadnji pristavek je potem državnemu zboru celo poletje povzročal velike težave in razdelil slovenske poslance.³⁵ V drugi tvarini, izdelavi ustave, je imel znamenit pravnopolitični nastop slovenski poslanec dr. Kavčič. Zavzel se je, da

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam, str. 179.

³² Prav tam.

³³ Prav tam, str. 180.

³⁴ Prav tam, str. 181.

³⁵ Prav tam, str. 181.

ustavo »imenujejo konstitucija, ker je to institucija posebne vrste, ki poudarja, da je narod suveren, medtem ko je ustava splošni izraz. Ustava je lahko absolutna, despotična in omejena.«³⁶ Podprla ga je levica in predlog je bil sprejet.

V avgustu so na dolgo razpravljali o odškodnini pri vprašanju zemljiške odveze. Nekaj Slovencev, Kavčič, Doljak, Dominkuš in Ulepič, je zagovarjalo majhno odškodnino za nekatere dotedanje služnosti.³⁷ Odločno proti odškodnini pa je bil odposlanec Anton Črne iz Primorske, ki je imel znamenit levičarski govor: »Tu gre za daljši obstoj ali pogin fevdalizma in kaste aristokratske. Aristokracija in absolutizem sta bila nasilnika duhu in imetju človeške mu; duha sta tlačila, imetje pa plenila ... Zakaj gre grajščinam odškodnina? Imajo li zanjo pravno podlago? Jaz menim, da odškodnine ne smemo nikomur privoliti; mi stojimo na načelu svobode, ravnopravnosti in bratstva, zato se ne smemo pečati s pitanjem ali gre grajščinam odškodnina ali ne, kajti prišli bi v protislovje s svojim principom. Res je da se ne smemo dotakniti imetja, a tukaj nas mora voditi najstrožja pravičnost. Pred nami stoje aristokracija in poleg nje podložniki. Aristokracija bode zahtevala odškodovanje, podložnik pa poreče: Moj nasprotnik me je tlačil doslej na duhu in telesu in mi plenil imetje, jaz zahtevam, da mi to povrne.«³⁸ V podobnem duhu je govoril drugi poslanec iz Primorske Anton Gorjup in takole zavračal zagovornike odškodnine, ki so jo utemeljevali z lastninsko pravico: »Vi pravite, lastnina je sveta. Zakaj pa se je vendar le dotikate? Najprej pravite, da je podložnost protipravna in nepravična, a takoj spet trdite, da je lastnina sveta. To je protislovje.« Čez nekaj dni je poslanec Kavčič govoril o pravičnosti razdelitve cerkvene posesti in apeliral na Cerkev, naj se ji prostovoljno odpove.

Konec avgusta je državni zbor sprejel Kudlichov predlog, da se podložnost odpravi. Državnozborska desnica je predlog dopolnila z določilom, da se mora za nekatera odpravljena bremena plačati odškodnina. Za takšen predlog so od slovenskih poslancev glasovali Doljak, Dominkuš, Miklošič, Rak, Ulepič, proti pa Ambrož,

³⁶ Prav tam, str. 182.

³⁷ Prav tam, str. 184–185.

³⁸ Prav tam.